

Настаўнік слевау і цэира

Аднойчы напрыканцы лета я быў змушаны ехаць у Н. І хоць бадзяцца па камандзіроўках я не любіў, патрэба на працы была неадкладнай. Я выпісаў неабходныя паперы, сабраў сумку і рушыў на вакзал. Ля міжгародных касаў аказалася чарга, але яна была не надта вялікай, і я адносна хутка набыў білет. Да адыходу майго цягніка было яшчэ каля гадзіны, і я, павагаўшыся, пайшоў у прывакзальны скверык, каб адпачнучы на свежым паветры, бо замкнёная прастора заўсёды на мяне дрэнна дзейнічала: магчыма, тут не абыходзілася без клаўстраfabii.

Калі адной з лавак у глыбіні сквера я раптам пабачыў даволі гожую жанчыну прыкладна майго ўзросту, якую атачылі цёмнаскурыя і нахабныя папрашайкі. Ёсьць людзі, і іх не толькі ў нас, а, пэўна, і ва ўсім свеце становіцца ўсё больш і больш, якія ідуць на ўсё, абы не працеваць. Гэтыя: трое крыклівых жанчын і вяртлявы пераростак з мноствам залатых каронак у роце, які круціўся побач, з усіх бакоў торгалі яе за рукавы кофты і ўжо не прасілі, з чаго, пэўна, пачыналі, а нахабна патрабавалі грошай, якіх ім быццам не хапала, каб дабрацца дадому.

Тут раптам у маёй галаве нібы нешта пераключылася, прамільгнулі, як у нямой стужцы нейкія карціны з далёкага мінулага, і — я пазнаў жанчыну: сваю былую аднакласніцу Юлю Мелешкевіч. Кажуць, што дзіцячая памяць — самая цупкая. Ад-

нойчы я вычытаў, што напрыканцы вайны менавіта асобных дзяцей з акупаваных раёнаў скіроўвалі ў разведцэнтры, дзе вучылі запамінаць твары. Яны вярталіся і адсочвалі калабарантаў, каб потым здаць іх. Усё гэта маланкава пранеслася ў маёй свядомасці. Я распіхаў прыходняў.

— Юля! — з намерам і гучна сказаў я. — Прывітанне!

Нейкае імгненне жанчына ўзіралася ў мяне. І раптам твар яе асвяціўся радасцю.

— Ай, пазнала! Дабрыдзень! Колькі год!

Быццам па камандзе папрашайкі незадаволена і ўзбуджана перакінуліся словамі на сваёй мове, адварнуліся і рассыпаліся па баках.

— Злінялі, злыдні, — з палёгкай сказала Юля Мелешкевіч. — Ну, дзякую, выручыў!

Мы абмяняліся пытаннямі: куды далёка едзе і а якой гадзіне адпраўленне цягніка (а яна, як аказалася, ехала ў Кіеў). Я патлумачыў і пра свой цягнік. Такім чынам у нас аказалася каля сарака хвілін вольнага часу і, не згаворваючыся, мы хутка знайшлі незанятую лаўку. Праз некалькі хвілін мы ўжо падзяліліся амаль усімі асноўнымі навінамі з жыцця кожнага: хто дзе працуе, як жывуць дзеці і навошта і па якіх справах адпраўляецца ў дарогу.

Калісьці даўным даўно я быў закаханы ў Юлю Мелешкевіч. Кажуць, жанчыны інтуітыўна адчуваюць гэта, але я не ведаў, здагадвалася яна тады пра тое ці не. Пачалося з непрыемнага. На адным з перапынкаў паміж урокамі ў звычайнай валтузіні (дзецям патрэбны рух) я замахнуўся на кагосьці курткай і выпадкова зачапіў Юлін твар. Жалезны гузік трапіў ёй у вока. Юля ў класе была навічок — яе бацькі пераехалі да нас з Івана-Франкоўска. Маці ў яе была ўкраінка: пэўна, адтуль яе смуглівасць, гнуткасць, шмат украінскіх слоў пры размове. Траўма аказалася адчувальная: вока дзяўчыны адразу распухла, але што мяне тады ўразіла, дык

гэта тое, што яна не толькі не пачала плакаць ці пабегла скардзіцца настаўнікам, што б, пэўна, адразу зрабіла большасць яе сябровак, а наадварот запэўніла ўстрывожаную класную, быццам ударылася сама і, намачыўшы насоўку халоднай вадой, даседзела да канца ўрокаў. Наступным днём яе не было на ўроках, і я хваляваўся і пакутваў, але потым яна зноў з'явілася. З таго дня я неяк запаважаў яе, вылучыў з іншых, і па закону крышталізацыі кахрання, яшчэ дзвесце год таму адкрытаму вялікім психолагам Стэндалем, да мяне і прыйшла нечаканая любоў. Нам было дзесяці па пятнаццаць, і, вядома, усё хутка прайшло: праз год я пайшоў працеваць і ўладкаваўся ў вячэрнюю школу, новыя жыццёвыя абставіны забіралі час, усе сілы і глушылі пачуцці. Пачыналася звычайная барацьба за выжыванне, а Юля, якой я тады так і не адкрыўся, засталася давучвацца ў школе.

* * *

Неўпрыкмет я прыглюдаўся да жанчыны, якая цяпер сядзела побач са мной. Юля Мелешкевіч памажнела, на скронях ужо праглядвалася недафарбаваная пасма сівых валасоў, вочы яе — калісьці зялёныя, набылі шэрае адценне, але вось яна мне ўсміхнулася, і адразу на імгненне пераўтварылася ў стройную цёмнавалосую дзяўчынку, выдатніцу па матэматыцы і фізіцы, якая да таго ж вельмі любіла спяваць.

— А ведаеш, Юля, я быў у цябе закаханы, — нязмушана прызнаўся я. Праз гады гэтая слова вылецелі з мяне зусім лёгка. — Ну, пасля таго выпадку, калі я табе падмаладзіў вока. Адразу, так бы мовіць, і запаў.

— Вось шкада, — сказала мая былая аднакласніца. — А я ў той час захапілася зусім іншым чалавекам.

— Кім гэта? Хто быў той шчаслівы «чоловік»? — спытаў я, перабіраючы ў памяці магчымых былых сапернікаў і падтрымліваючы напаўжартоўны кірунак нашай гутаркі.

Але яна раптам пасур'ёзнела. Я нават адчуў зыходзячы ад яе няўлоўны подых смутку.

— Настаўнік спеваў. Памятаеш — выкладаў у нас у восьмым класе?

Я здзіўлена змоўк.

— Ну, няўжо не памятаеш? — спытала мая былая аднакласніца Юля Мелешкевіч.

— Чаму, успамінаю, — злёгку ашаломлены, крыху праз паўзу адказаў я. — У нас тады доўга не было ўрокаў спеваў і іх замянілі то фізікай, то алгебрай, але потым з'явіўся ён. Такі высокі, у зношаным касцюме, худы, пэўна, страшэнна бедны і гаротны. І дапяклі мы яго не слаба.

— А ты назіральны. Але ж той яго касцюм быў заўсёды старанна адпраставаны і кашуля чыстая, свежая, хоць і таксама зношаная. Ты хоць памятаеш, як яго звалі?

Пасля раздуму я адмоўна пахітаў галавой. У твар памятаваў, колер валасоў, касцюма, а імя...

— Не.

— Яго звалі Марка. Па бацьку Назаравіч. А прозвішча было — Байкоў.

— Мы знарок на яго ўроках рабілі «цёмную», — успомніў я. — Упятайкі выключалі свячло, а потым дурэлі, нібы ў вар'ятні. Яго ніхто чамусьці не баяўся.

— Так, гэта было спачатку. А потым мы ўсе нібы адумаліся, нават спяваць пачалі. Няўжо не памятаеш? А песню?

Тут былая аднакласніца Юля Мелешкевіч нахілілася да мяне і ціха праспявала мне пачатак той самай, знаёмай з далёкіх школьніх урокаў спеваў песні:

Дні прыходзяць, дні адходзяць, дні лятуць,
Быццам рэк бурлівых хвалі ўдалъ бягуць.
Трэці год, як на выгнанні ў чужыне
Трэба мучыцца душой і целам мне...

— Цудоўна спяваеш, — сказаў я. — Як і раней.
Гэту песню мы тады і вывучылі ў школе. Успомніў.

— Ты хоць ведаеш, кім ён быў — той настаўнік
спеваў і як ён на той час апынуўся ў нас у класе?
Не? А я амаль усё пра яго яшчэ тады даведалася.
Цікаўнасць маладой дзяўчыны, ды яшчэ закаханай, не так лёгка спатоліць, хіба не так?

* * *

...Стан цемры мы стваралі штучна. Клас наш быў перагружены — каля сарака вучняў. Многія з іх панаехалі да нас з розных куткоў тагачаснай краіны. Большасць з іх выдзяляліся раз'юшаным норавам, хуліганствам, бойкамі, курэннем на перапынках. Некаторыя сядзелі ў класе па некалькі год запар, а іншыя з дзяўчат, пэўна, спазналі ўжо блізкасць з мужчынамі.

Па вечарах, праз эканомію электраэнергіі, у горадзе часта выключалі святло. Так як мы вучыліся ў другую змену і рана цямнела — настаўнікі адразу скіроўвалі ў настаўніцкую і, каб працягваць урок, прыносілі адтуль газавую лямпу. Вядома, пакуль яны адсутнічалі — у цемры тварылася ўсякае непатрэбства. У паветры ляцелі чытсьці падручнікі, на дошцы нехта паспяваў накрэмзаць брыдкія слоўы. З вешалкі, а яна стаяла тут жа, ля сцяны, зрывалася адзенне. А кажух цельпукаватага расейца Вані Смоліна, у якім ён хадзіў у школу — становіўся аб'ектам паглуму. Нехта паспяваў памачыцца таму ў кішэні. І ўвогуле, згадалі цяпер мы, не трэба даваць веры, што выключна ўсе дзеці добрыя, шчырыя і памяркоўныя маленъкія чалавечкі. Гэта

далёка не так. Некаторыя з іх — хітрыя, як чарвякі, іншыя па жорсткасці, якая звычайна носіць бяздумны характар, часта пераўзыходзяць злачынцаў. А сустракаюцца яшчэ і з прыгнечанай псіхікай, разумова адсталыя. Верагодна, і ў нашым класе тады такіх хапала.

Тады мы, канечне, не ведалі, што настаўнік Марка Байкоў быў раней зняволены, а ў канцы пяцідзесятых выйшаў з лагера па амністыі. Дагэтуль, у шашнаццацігадовым узросце ён, у часе акупацыі, співаў у царкоўным хоры, бо быў надзелены абсолютным слыхам і адметным голасам — меў выдатны барытон. Напрыканцы вайны яго прымусова запісалі ў беларускую самапомач. Праўда, некаторыя сцвярджалі, што ён пайшоў туды добраахвотна. Гэтая падзея ракавым чынам адбілася на ягоным лёсе. Як толькі на часова акупаваныя землі вярнуліся савецкія войскі, яго, па наіўнасці застаўшагася ў горадзе, праз нейкі час арыштавалі, асудзілі на дзесяць год і скіравалі ў сібірскія лагеры. Не пазбегнуў ён і Калымы.

Як ён вярнуўся, то, негледзячы на рэабілітацыю, доўга не мог знайсці працы, але неяк жыў і нават з цяжкасцямі атрымаў пачатковую музычную адукацыю. Настаўнікам співаў яго прынялі ў нашу школу з вялікай перасцярогай. «Справа была ў тым, — тлумачыла мне цяпер былая аднакласніца, — што ў свае трывогі з нечым ён быў незразумелым для іншых і згоем і да таго ж не меў анічога: ні кута, ні сям'і, ні родных. Але хіба мы тады ўсё гэта ведалі? Хіба маглі спачуваць?»

* * *

Я ўспомніў яго першыя ўрокі. Настаўнік Марка Байкоў уваходзіў у клас з адхіленай, рахманай усмешкай. Размаўляў ён заўсёды па-мясцоваму, што, пэўна, таксама спрычынілася да немінучых наступстваў. Нягледзячы на шум і ўсялякія дурныя выхадкі і кпіны,

ён звяраўся з класным журналам, выцягваў з кішэні пінжака — адтуль дзе павінна быць насоўка — рэдкасны для нас інструмент — камертон, удараў ім па рагу стала, устаўляў у вуха і вымаўляў распейна:

— Ля-а-а-а!

Адказам былі крумканне, рохканне, гіканне, рогат. Але настаўнік спеваў Марка Назаравіч не крыў-дзіўся. Пэўна, пасля лагераў яму і такое было сцерпна і дапушчальна. «Ну, давайце спяем», — мякка гаварыў ён. Пасля доўгіх угавораў і блазенства мы ўрэшце пачыналі звыклае:

...навстречу утренней заре,
по Ангаре, по Ангаре...

Зацягвалі першымі дзяўчата, а потым і мы падхоплівалі следам. Але аднойчы настаўнік Марка Байкоў крэйдай напісаў на дошцы верш і сказаў, што гэта новая песня, якую мы будзем спяваць і называецца яна — «Зорачкі», і што з аўтарам яе ён калісьці быў знаёмы. «Гэтую песню, — даводзіў ён нам, — мы вывучым і будзем пець хорам». І ён напеў яе нам ад пачатку да канца, а потым папрасіў перапісаць слова ў шыткі.

Якраз тады нехта з нас, асабліва зухаваты, выявіў хібу ў электраправодцы і прыстасаваў да дрота нітку, пацягнуўшы за якую, адразу можна было патушыць свято і стварыць у класе цемру. Так як наш клас быў у школьнім будынку кутні, свято ў вокнах суседніх класаў мы не бачылі. Не бачылі і настаўнікі, якія адпаведна меркавалі, што паблізу ад школы яго няма нідзе.

* * *

У той памятны вечар, як і звычайна на ўроку спеваў мы, як цяпер кажуць, адцягваліся на поўную катушку.

Святло ўрэшце доўгачакана лыпнула і згасла. У паветры паляцелі падручнікі, нехта зароў, іншы вішчэў, з грукатам абрывнулася вешалка, ратаваў свой кажух Ваня Смолін. Кагосьці ўкалолі пяром.

— А-га-а-ва-ла-ра-а-а!

Ва ўзнятым вялікім гармідары не хапала хіба толькі біблейскага скрыгату зубоў.

Але раптам у гэтай малой апраметнай, у аглушальнай цемры і тлуме зазвінеў дзяячы голас, які пачаў співаць песню. З адчувальным украінскім акцэнтам, што дадало яе выкананню асаблівую прыгажосць, наша аднакласніца Юля Мелешкевіч заспівала «Зорачкі».

...Уночы зорачкі прыветліва мігцяць,
Быццам з неба на мяне яны глядзяць...
Што чуваць, скажэце, зорачкі, вы мне
У маёй роднай — ды далёкай старане?

І адразу, літаральна праз некалькі секунд, у класе, апантаным анархіяй і цемрай, нечакана стала ціха. Юля праспівала першы куплет, а на другім да яе далучыліся спачатку адзін дзяячы, потым другі, а потым і нехта з нас, хлапчукоў. Песня ўзмацнела, але, здаецца, набрала сваю межавую сілу і, нягледзячы на імпэт нешматлікіх выканаўцаў, вось-вось павінна была пайсці на спад і згаснуць, як яе падтрымаў узнёслы барытон нашага настаўніка, а потым да яе далучыліся амаль усе астатнія, хто быў у класе. Мы даспівалі яе да канца.

...З новай верай, з новай сілай зажывём,
Беларускі гімн свой родны запяём,
Беларускай песні роднае пад тон
Заарэм мы і засеем свой загон...

А праз нейкі час, і пра што мы тады, вядома, не маглі ведаць, нехта напісаў на настаўніка Марку Байкова данос, у якім той праз сваю беларускасць

быў абвінавачаны ў нацыяналізме, і напалоханая дырэктарка школы прапанавала яму звольніцца. І неяк незаўважна настаўнік спеваў ціха знік з нашага ўбогага існавання, быццам яго ўрэшце назаўсёды паглынула тая самая бязглуздая і бязлітасная цемра. Больш мы яго не бачылі.

* * *

— Цяпер я нарэшце разумею, чаму ты тады заспявалася першай, — сказаў я сваёй былой аднакласніцы Юле Мелешкевіч. — Ты была з ім заадно.

— Навокал былі яшчэ зусім дзееці, слепышы, а ён — сапраўдны настаўнік, чалавек.

У кароткай паўзе мы думалі пра сваё.

— А ведаеш, — урэшце дадаў я, — колькі год таму я пабачыў аўтара той знакамітай песні. Ну, з якім быў шмат раней знаёмы наш настаўнік Марка Байкоў. Як я цяпер мяркую — на Калыме і пазнаёміліся. Тады ён — аўтар — быў яшчэ жывы.

І я расказаў сваёй аднакласніцы пра імпрэзу ў Доме творчасці, і як яго, дзевяностагадовага пад рукі ўвялі ў залу, пасадзілі на першым радзе, а са сцэны маладыя музыкі «прастунутага» сталічнага рок-гурта грымнулі ягоныя «Зорачкі», і ён сядзеў — з бяскроўным шэрым тварам лагерніка, які правёў большую частку жыцця за кратамі і дротамі, і глядзеў проста перад сабой, быццам у далечыні, — на жоўтым, голым чэрапе не было ні адзінага воласа, а за спінай і над ім ужо адчувальна грувасцілася цемра.

Мы памаўчалі. А потым Юля Мелешкевіч ціха заспявалася:

...Уночы будзем мы на зоркі паглядаць,
Што, як сёння, у небе будуць зіхатаць...
Занясеце ж вы, пакуль не бліснуў свет,
Зоркі мілыя, бацькам майм прывет!..

Я падхапіў, і мы праспявалі ўсю песню да канца. Збоку мы, пэўна, выглядалі даволі дзіёна. Парачка сталага веку вар'ятаў, якая апантана, нібы шчасліўцы, спявае ў скверы.

Урэшце жанчына зірнула на гадзіннік, і мы, быццам па камандзе, узніліся з лаўкі.

— Нам пара. Трэ яшчэ забраць сумку з камеры захоўвання.

Яна пацалавала мяне ў шчаку і ўсміхнулася.

— Бывай. Дзякую за прызнанне. Пэўна, ужо наўрад ці калі пабачымся.

— Бывай, — сказаў і я.

Нейкі час я глядзеў услед. Развітвацца заўсёды дыскамфортна, можа таму іншым разам адчуваеш палёгку, застаўши ўрэшце ў адзіноце. Трэба было і мне рушыць да свайго цягніка. Стала сумна. Туга апанавала мяне, і я падумаў пра тое, што ўсе мы нараджаемся з цемры і туды ўрэште рэшт адыходзім. І можа толькі незразумела, якім творцам дараванае кожнаму з нас жыццё — кароткі светлы міг, каб, напрыклад, стварыць і праспяваць песню.